

STATISTICĂ ȘI NAȚIONALITATE LA ROMÂNII (1848-1850)*

Daniela Deteșan, Ela Cosma**

Abstract: *Our study aims: a) to offer a general statistical view regarding the Romanians in 1848-1850; b) to analyse the proportion number-nationality in their case; c) to observe to what extent the imperial central authorities in Vienna, Constantinople and Sankt Petersburg acknowledged the Romanians' nationality in the middle of the 19th century. The analysis approaches several topics: 1) Romanian ethnic and national identity versus territorial identity; 2) and 3) geographic and political frame in 1848-1850; 4) statistical sources (the Austrian census of 1850, the Romanian katagraphics from Wallachia and Moldavia of 1838-1852, ethnographic-statistical press articles and printings); 5) statistical data about the Romanians living in the Austrian Empire (Transylvania, Hungarian counties, Bukovina, Banat), Ottoman Empire (Romanian Principalities of Wallachia and Moldavia, Timok in the Serbian Principality) and Russian Empire (Bessarabia); 6) conclusions (statistical comparisons regarding the minimal and maximal numbers of Romanians in 1848-1848; limits of the statistical sources; the Romanians' ethnonym).*

Keywords: statistics, nationality, Romanians, 1848-1850.

1. IDENTITATE ETNICĂ ȘI NAȚIONALĂ, IDENTITATE PROVINCIALĂ

În cadrul Imperiilor austriac, otoman și țarist, românii locuiau în mai multe țări românești și provincii preponderent românești. Raportarea geografică a românilor, ca identitate etnică și națională, se făcea, atunci, ca și astăzi, prin asumarea unei identități provinciale.

Astfel, sub stăpânire austriacă trăiau românii *ardeleni* din Marele Principat autonom al Transilvaniei, românii *bucovineni* din Bucovina (luată de habsburgii Moldovei la 1774) și românii *bănățeni* din Banatul istoric, dar și românii *maramureșeni* și cei *crișeni* din zonele etnografice Maramureș și Crișana, încorporate Ungariei.

* This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, project title: „The Imperial Armies and the Romanians. Secret Military Testimonies from the Russian and Austrian Archives”, project manager: Ela Cosma. Această lucrare este realizată cu sprijinul Autorității Naționale de Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, prin proiectul PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, titlul proiectului „Armatele imperiale și românii. Mărturii militare secrete din arhivele rusești și austriece (1848-1849)”, director de proiect: Ela Cosma.

** Cercetător științific I dr.; Institutul de Istorie „G. Barițiu” Cluj-Napoca; ela_cosma@yahoo.com; cercetător științific III dr., Institutul de Istorie „G. Barițiu” Cluj-Napoca; detesan@academia-cj.ro

Sub stăpânire rusească nemijlocită erau românii *moldoveni* din Basarabia. Moldova dintre Prut și Nistru fusese smulsă în 1812 de țariști Principatului autonom al Moldovei, care, evident, era locuit tot de români *moldoveni*.

În fine, românii *valahi* sau munteni din Principatul autonom al Valahiei sau Munteniei se numeau pur și simplu *români*, care trăiau în Țara Românească sau România. Partea de vest a Munteniei, Oltenia, se mai numea Valahia Mică, iar restul principatului muntean la est de Olt se numea Valahia Mare sau chiar România Mare (1837).¹

Cele două Principate Române se aflau sub suzeranitatea Imperiului Otoman și sub protectoratul Imperiului Rus. Înainte de 1848, Moldova și Muntenia erau denumite împreună de către imperiali Principatele Dunărene (*Donaufürstenthümer, Дунайские Княжества*), iar de către românii înșiși, Principatele Române.

2. CADRUL GEOGRAFIC

Românii erau cel mai mare și mai compact neam neolatin din Europa Centrală și de Est, vorbitori ai celei mai unitare limbi din familia limbilor romanice².

Teritoriul supus cercetării înglobează următoarele provincii istorice: Transilvania³ cu Partium cu o suprafață de 60.700 km², Maramureș (8.283 km²) și Crișana (17.717 km²) încadrate Regatului Ungar, Bucovina cu o suprafață de 10.441 km², Banatul cu o suprafață de 28.526 km², iar Principatele Române⁴ cu o suprafață de 113.773 km² sau, conform altor calcule, 114.681 km², cuprinzând Valahia (76.581 km²) și Moldova (38.100 km²). După cum ne arată cifrele, Basarabia (44.422 km²) reprezenta jumătatea mare a Moldovei, la anexare (1812)

¹ *Апеле металиче але Румънии Мării. Черчетате, дескрисе, ши њсоциите ку ЃДиететикъ, ши Макробиотикъ* ↑ *луминате зилеле Мърии сале Алежандру Димитрие Ѓика Вод Дѳмн стълънѳтор а тоатъ Цара Румънѳскъ*, де Штефан Василѳе Епископескул Докторул Полѳтии Букурещилор, Спре ѳбщескул фолѳс ал сънътъѳий пѳтимашилор де боале хронѳче, Тѳпърѳите ку благословенѳа Прѳ сфинѳии сале Курѳу Кесарѳе Епископул Бузѳулуй, ↑ *Тѳпографѳа сѳнѳтеѳ Епископѳй ла Анул 1837*, сѳпт Дѳрежѳа Д. Василѳе Манѳле (*Апеле металиче але Румънии Мării. Черчетате, дескрисе, ши њсоциите ку О Диетѳтицѳ, ши Макробиѳтицѳ ѳн луминате zilele Мării sale Alexandru Dimitrie Ghica Vvd Dѳmn стѳпѳнитѳр а тоатѳ Țара Румънеасѳѳ*, де Штефан Василѳе Епископескул Докторул Полѳтии [Полѳсѳлуй, Орашѳлуй] Букурѳшилор, Спре ѳбшѳескул фолѳс ал сѳнѳтѳѳии пѳтимашилор де боале хронѳце, Тѳпърѳите ку благословенѳа Преа сфинѳѳи сале Кѳриу Чесарѳе Епископул Бузѳулуй, Ѓн Тѳпографѳа сѳнѳтеѳ Епископѳй ла Анул 1837, сѳпт Дѳрѳѳа Д. [Дѳмнѳлуй] Василѳе Манѳле). Архива ши Библиѳтеца Бѳсерѳии „Сѳнтѳул Николае” дѳн Сѳеѳи Брашѳовѳлуй, Брашѳов, цѳта 1157, custode преѳт професѳор Василѳе Олѳтеану.

² Gustav Weigand, *Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil*, Leipzig, Friedrich Brandstetter, 1924, p. 63.

³ Apud Ioan Bolovan, *Transilvania ѳнтре Реѳѳѳѳѳа де ла 1848 ши Униреа дѳн 1918*, Fundaѳѳа Culturalѳ Рѳмѳнѳ, Центрул де Стѳдѳи Трансѳлѳване, Cluj-Napoca, 2000, p. 32.

⁴ Apud Bogdan Mateescu, *Census like material preserved in the Romanian archives, for the former principalities of Moldavia, Wallachia and for Romania before 1914*, Mosaic Working Paper WP 2013-001, p. 3.

gubernie a Rusiei, la 1848-1850 oblasie (jurisdicție) a guberniei Basarabiei și Novorusiei.

3. CADRUL POLITIC LA 1848-1850

Fiecare dintre aceste Țări Românești, în sensul de teritorii cu majoritate demografică românească, a cunoscut o dezvoltare specifică, diferențiată după gradul de organizare statală și autonomie, dar și în funcție de politica imperială promovată de la Viena, Constantinopol și Sankt Petersburg. *Statu-quo*-ul politic a fost zgduuit de revoluția pașoptistă, care a cuprins toate teritoriile locuite de români.

Cele două principate, Valahia și Moldova, se bucurau de o mare autonomie statală, aveau domnitori proprii și o clasă politică constituită din aristocrația românească a boierilor. După înfrângerea „revoluției în miniatură” (George Barițiu) de la Iași din martie 1848, revoluționarii moldoveni s-au refugiat pe teritoriul statului austriac, în Transilvania și Bucovina, redactând programul revoluționar cel mai radical, intitulat *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (august 1848), în care militau pentru unirea Principatelor Române. În Muntenia s-au instituit un guvern revoluționar românesc și locotenența domnească (iunie-august 1848).⁵ Puterea protectoare de la Sankt Petersburg a impus puterii suzerane, mai slabe, a Porții Otomane înfrângerea revoluției prin ocupație armată. Basarabia a fost transformată în bază militară a Rusiei, de unde o armată țaristă de 60-70.000 de oameni, în asociere cu armata otomană (30.000 oameni), au ocupat Principatele Române timp de doi ani (iunie 1848-1850).⁶ Moldova și Muntenia, conduse din nou de domni pământeni (1849-1853), au suferit o nouă ocupație militară rusoturco-austriacă (1853-1856), dar după ce Rusia a pierdut Războiul Crimeii, Moldova a redobândit teritoriul Bugeacului, aflat în sudul Basarabiei, în vreme ce restul Basarabiei țariste a fost cuprins de o deznaționalizare fără precedent. În 1859, Moldova și Valahia au realizat Unirea Mică, prin formarea Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești.

În Marele Principat autonom Transilvania funcționa sistemul politic anti-românesc de 3+4, adică trei națiuni politice (unguri, secui și sași) și patru religii

⁵ Ela Cosma, *Reprezentanțele consulare austriece în Moldova, Muntenia și Serbia (1782-1848)*, Edit. Argonaut – Cluj-Napoca (România), Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2012, p. 282.

⁶ Ela Cosma, Daniela Deteșan, *Postfață – Armatele imperiale la 1848, date statistice*, în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. II – *Corespondență și rapoarte militare / The Imperial Austro-Russian Armies and the Romanians in the Years 1848-1849. Military Documents*. Vol. II – *Military Reports and Correspondence*, ediție critică coordonată de Ela Cosma, editori Ela Cosma, Daniela Deteșan, Angela Stîcalin-Colin, Tatiana Onilov, Edit. Argonaut – Cluj-Napoca (România) & Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2013, p. 277.

receptă (romano-catolică, luterană, calvină, unitariană), bazat pe medievala *Unio Trium Nationum*. Întrucât erau considerați doar națiune tolerată, nerecunoscută oficial, românii transilvăneni nu aveau acces și reprezentare la conducerea țării, la Dietă și Guberniu. Ba mai mult, două treimi dintre ei care locuiau pe pământul comitatens⁷ erau iobagi, legați de glie și privați de libertatea de mișcare. Nici principala religie a românilor ardeleni, cea ortodoxă, nu era recunoscută ca religie receptă. Programul revoluționar maghiar din Pesta (martie 1848) și Dieta nobiliară din Cluj (mai 1848) au proclamat uniunea Transilvaniei cu Ungaria și desprinderea de Imperiul Habsburgic. Uniunea cu Ungaria nu s-a putut înfăptui datorită opoziției românilor. Aceștia, majoritari în Transilvania, au respins uniunea cu Ungaria și și-au declarat loialitatea față de Austria, atât în adunările naționale românești (la Blaj în aprilie, mai și septembrie 1848, la Orlat și Năsăud în septembrie 1848), cât mai ales în cursul războiului național (octombrie 1848 – august 1849). S-au organizat prefecturile, care constituie prima administrație românească în Ardeal. S-au format legiunile armatei populare românești, așa-numitul *romanischer Landsturm*, sub conducerea supremă a prefectului Avram Iancu. Armata revoluționară maghiară, trimisă de Kossuth Lajos în Transilvania sub conducerea generalului polonez Józef Bem (decembrie 1848), a reușit să înfrângă trupele regulate ale Comandamentului militar austriac, care s-au refugiat în Muntenia (martie 1849). Transilvania a fost ocupată de armata lui Bem, cu excepția Munților Apuseni apărați de Avram Iancu. Revoluția maghiară a fost înfrântă cu ajutor armat țarist, la chemarea venită din partea imperialilor habsburgi. După revoluție, la 1849, s-a instaurat regimul absolutist austriac, caracterizat prin centralizare excesivă, germanizare, catolicizare, reorganizare administrativă, desființarea relațiilor feudale și împrăștierea țăranilor.

Bucovina, partea de nord a Moldovei istorice, a fost integrată țării austriece de coroană Galiția (din 1774-1775) și apoi încorporată Imperiului Habsburgic (din 1804). La 1848, Bucovina a devenit ducat (Herzogtum) cu reședința la Cernăuți, iar în anul 1849 a fost ridicată în rang, fiind organizată ca țară de coroană de sine-stătătoare, cu capitala la Lvov (Lemberg) și, din 1850, la Cernăuți.

La izbucnirea revoluției pașoptiste, Banatul istoric avea o situație teritorială extrem de complicată, fiind disputat de două imperii: de Austria imperială la nordul fluviului Dunărea și de Poarta Otomană la sudul Dunării.

Astfel, Banatul habsburgic se compunea: a) din Banatul provincial, respectiv din comitatele bănațene Torontal, Timiș și Caraș, incluse din 1779 în Regatul

⁷ *Фельетон Трансильвания* (Foileton Transilvania), in: „Русский инвалид” („Invalidul rus”), Sankt Petersburg, nr. 163 din 29 iulie 1849, limba rusă, p. 649, republicat în *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. I – *Descrieri generale și militare / The Imperial Austro-Russian Armies and the Romanians in the Years 1848-1849. Military Documents*. Vol. I – *General and Military Descriptions*, ediție critică coordonată de Ela Cosma, editori Ela Cosma, Daniela Deteșan, Angela Sticalin-Colin, Tatiana Onilov, Edit. Argonaut – Cluj-Napoca (România) & Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2013, doc. 3, p. 143, 154.

Ungariei (ca parte componentă a Monarhiei Austriece), și b) din granița militară austriacă a Banatului, ce includea teritoriul regimentelor grănicerești germano-bănățean, iliric și româno-bănățean (ultimul cu orașele Caransebeș și Orșova).⁸ În contextul înfrângerii revoluției, s-a înființat țara de coroană a Imperiului Habsburgic numită Voivodina Sârbească și Banatul Timișan, care a dăinuit preț de 11 ani (1849-1860)⁹. Noua formațiune statală autonomă includea provinciile sârbești Bačka și Srem (Sirmia), pe circa o treime din suprafață, și fostul Banat comitatens, pe două treimi din suprafață, cu localitățile: Timișoara, Lugoj, Reșița, Vârșeț, Becicherecul Mare și Chichinda Mare.

În schimb, la sudul Dunării, în porțiunea de la Cazane, o seamă de sate bănățene cu târgul Negotin țineau de Principatul autonom al Serbiei, sub suzeranitate otomană, și iarăși altele de Pașalâcul turcesc de la Vidin¹⁰.

4. SURSELE STATISTICE

Analiza noastră are la bază mai multe categorii de surse: a) statisticile oficiale, reprezentate de *recensământul austriac din 1850* privind populația civilă a Transilvaniei și de *catagrafiile* din Muntenia și Moldova (1838-1852); b) lucrările statistice de epocă de interpretare a datelor oficiale; c) tipărituri istorico-etnografico-statistice, articole din presa de limbă română, germană și rusă, proclamații, memorialistică.

4.1. Recensământul austriac din 1850-1851. După revoluție, autoritățile de la Viena au demarat în Transilvania un proces de reorganizare administrativă. S-au format 6 districte pe baze etnice: Sibiu (săsesc), Alba Iulia, Reteag, Făgăraș (preponderent românești), Cluj (unguresc), Odorhei (secuiesc). Guvernatorul Ludwig von Wohlgemuth emitea, la 2 aprilie 1850, ordinul de efectuare a recensământului populației. Instrucțiunile s-au tipărit în cele 3 limbi, germană (cu litere gotice), maghiară (cu litere latine) și română (cu caractere chirilice).

Procesul de recenzie a început în vara anului 1850 și, deși era planificat să se încheie în 31 decembrie 1850, a durat până în vara lui 1851. Încă din epocă s-au ridicat multe probleme legate de acuratețea datelor adunate, calificarea personalului

⁸ *Historisch-ethnographisch-statistischer Ueberblick des Verwaltungsgebiethes Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat*, limba germană, tipăritură, Carl Gerold and Son, [Vienna, 1850], în: Arhiva Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Fond 1848, cutia 9, doc. 75, xerox: 24.945-24.947, publicat în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*, Vol. I – *Descrieri generale și militare*, 2012, doc. 8, p. 214-226.

⁹ Ciprian Glăvan, *Presa de limbă germană din Banat, 1771-1867*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2015, p. 17-32.

¹⁰ Vezi harta „Serbia, Voivodina și Banatul la 1849”, în Ela Cosma, *Agențiile consulare habsburgice și revoluțiile pașoptiste din Moldova, Muntenia și Serbia*, Edit. Argonaut – Cluj-Napoca (România), Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2013, p. 442.

recenzent, atitudinea rezervată manifestată de locuitori față de autoritățile civile și militare la înfrângerea revoluției pașoptiste.

Recensământul răspundea unor necesități militare și fiscale. În primul rând, trebuia consemnată vârsta exactă a bărbaților apti de a fi recrutați (de la 17 la 26 de ani). În al doilea rând, se înregistrau veniturile fiecărui locuitor, iar ordinul gubernial 11.949/26 iunie 1850 se referea expres la sustragerea de la plata impozitelor. Se urmărea împărțirea populației în diferite clase, pe principiul obligațiilor egale față de impozitare și serviciul militar, indiferent de naționalitate și religie. Nu în ultimul rând, se dorea cunoașterea generală a țării, pentru rezolvarea problemelor administrației interne.

În formularele de recensământ rubrica „naționalitate” se împărțea în tot atâtea subrubrici câte naționalități existau în fiecare localitate. Naționalitatea s-a înregistrat printr-un singur cuvânt, de exemplu: român, maghiar, secui, sas, german, evreu, armean. La minori se trecea naționalitatea părinților. Recensământul din 1850 a înregistrat apartenența etnică declarată a celor recenzați, și nu limba maternă, cum se va proceda după 1867.

4.2. Statisticile din Principatele Române. Se cunoaște existența statisticilor rusești din 1828-1831, executate de administrația țaristă de ocupație a Moldovei și Munteniei, dar acestea nu au fost încă inventariate.¹¹

Regulamentele Organice, adoptate la 1831 în Muntenia și 1832 în Moldova, au dispus înființarea secțiilor speciale de statistică, ce au trecut la întocmirea cataografiilor realizate în scopuri fiscale și de impozitare.¹² Cataografiile regulamentare începând din 1831 au fost realizate din 7 în 7 ani, la un interval de timp denumit *șepteania* (Neculai Suțu); din 1851, Barbu Știrbei a redus perioada catagrafică în Țara Românească la 5 ani. Se conscriau două mari categorii de indivizi: a) clasele privilegiate sau scutite de dări (boierii în număr mare, funcționarii, clericii, străinii și, în număr foarte mic, profesorii și medicii) și b) clasele dajnice, plătitoare de dări (comercianți, meșteșugari și agricultori, marea majoritate a populației).

S-au păstrat cataografiile generale ale Munteniei din 1831, 1838 și 1859. Evident, s-au realizat și catagrafii parțiale, cum este cea a orașului Ploiești din 1838, reeditată recent.¹³

În ce privește Moldova, se cunosc: catagrafia din 1831-1832; cea din 1838-1839; catagrafia din 1845, urmată de verificări și revizuirii; recensământul din 1851, mult

¹¹ Situația izvoarelor statistice din principatele Muntenia și Moldova este sintetizată de Venera Achim, *Statistica țiganilor în Principatele Române în perioada 1830-1860*, „Revista istorică”, București, tom XVI, nr. 3-4, 2005, p. 97-122.

¹² Termenul *catagrafie* este un neologism preluat în epoca fanariotă din neogreacă. *Η καταγραφή*, subst. feminin = „1. înregistrare; 2. inventariere; 3. recensământ”. Lia Brad-Chisacof, Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ștefan Stupca, Antița Augustopoulos-Jucan, *Νεοελληνικο-Ρουμανικό λεξικό / Dicționar neogrec-român*, București, Edit. Demiurg, 2000, p. 284.

¹³ *Obșteasca catagrafie a Țării Românești. Catagrafia orașului Ploiești – 1838*, reeditare, Ploiești, Edit. Mileniul III, 2006.

mai riguros. Extrase din cataografiile de la 1845 și 1851 s-au publicat la Iași deja în 1852, căci Teodor Codrescu anexa „Tabloul Catagrafiei pe șepteania de la 1852 și înainte”, respectiv „Estractul [extrasul] general al dajnicilor din cifertul [trimestrul] al 4-lea 1851”, ca adendă la datele catagrafice oferite de prințul Neculai Suțu.¹⁴

4.3. Lucrările statistice. În Transilvania, ne întâmpină lucrările statistice ale unor autori sași mai vechi: Lucas Joseph Marienburg¹⁵ (1813), sau mai noi: Joseph Benigni von Mildenberg¹⁶ (1837). Recensământul austriac din 1850 a fost interpretat de E.A. Bielz¹⁷ într-un volum publicat în 1857.

Am amintit deja celebra carte a prințului Neculai Suțu, *Notiți statistice asupra Moldovei*, tradusă în română de Teodor Codrescu, adnotată și publicată la Iași în 1852. Apariția sa în franceză (1849-1850) determinase gazeta „Lloyd” din capitala Imperiului Habsburgic să anunțe solemn: „Moldova a căpătat în sfârșit după 150 de ani, adică o sută cincizeci ani, o statistică!” Volumul era structurat în capitole sau cărți care tratau: teritoriul țării, populația și producția, beneficiind de consistente anexe tabelare.¹⁸

O structură asemănătoare vedeau lucrările întocmite înainte de jumătatea secolului al XIX-lea de autorii francezi Félix Colson (1839)¹⁹ și Jean Alexandre Vaillant (1844)²⁰, care au abordat comparativ Principatele Române.

Prima privire generală asupra românilor din toate teritoriile-stat locuite de ei este oferită în 1863 de românul ardelean August Treboniu Laurian.²¹

¹⁴ *Notiți statistice asupra Moldovei de prințul Neculai Suțu*, mare logofăt și cavaler a mai multor ordine, traduse cu adăogiri de Teodor Codrescu, Tiparul Buciumului Român, Iași, 1852, p. 56-57, și adenda IX, p. 185. În continuare: Neculai Suțu, *Notiți statistice asupra Moldovei*.

¹⁵ Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, 2 volume, Verlag bey Martin Hochmeister, Sibiu, 1813.

¹⁶ Joseph Benigni von Mildenberg, Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg, *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, III Hefte, M.H. Thierry's Buchhandlung, Sibiu, 1837.

¹⁷ E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes*, Sibiu, 1857.

¹⁸ Neculai Suțu, *Noțiuni statistice asupra Moldaviei*, traducere cu adăogiri de Teodor Codrescu, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1852.

¹⁹ Félix Colson, *De l'état present et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, suivi des traités de la Turquie avec les Puissances Européennes, et d'une Carte des Pays Roumains, Paris, Chez A. Pougin libraire, 1839.

²⁰ *La Romanie ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, par J.A. Vaillant, fondateur du Collège interne de Bucuresci et de l'École gratuite des filles, ex-professeur de langue française à l'École Nationale de Saint-Sava, membre de Société Orientale de France, tome troisième, Paris, Arthus Bertrand éditeur, libraire de la Société de Géographie, 1844. În continuare: J.A. Vaillant, *La Romanie ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Vallaques et Moldaves*.

²¹ A. Treb. Laurianu, *Geografia Țerriloru Române, pentru școlile primare*, Imprimeria Statului, București, 1863.

5. ROMÂNII ÎN DATE STATISTICE

În cadrul Imperiului Austriac viețuia un număr mare de români, apreciat însă cu fluctuații extreme, în funcție de sursă, între 1,7 milioane, așa cum afirmă un document rusesc din 1849²², și 2 sau chiar 3 milioane de români, cum reiese din alt document german cu traducerea românească de epocă (1848)²³.

5.1. Transilvania. Cei mai mulți dintre românii Imperiului Habsburgic locuiau în Transilvania, unde formau peste jumătate până la două treimi din populația Marelui Principat. Conform unei surse rusești din 1849, în Transilvania, din 2,4 milioane locuitori, mai mult de jumătate erau români, în vreme ce națiunile dominante (970.000) erau subreprezentate numeric prin 500.000 unguri, 170.000 secui și 300.000 sași²⁴. Alte aprecieri arată un total de 2.170.343 locuitori în 1837²⁵, respectiv 2,4 milioane de locuitori ardeleni în 1848²⁶ sau chiar mai mult. De aici rezultă că numărul românilor din Transilvania era de 1,2-1,8 milioane suflete. O proclamație românească din aprilie 1848 menționează cifra de 1,3 milioane²⁷.

Din datele statistice oficiale recensate și prelucrate la 1850 rezultă că în Transilvania trăia o populație de 2.073.372 locuitori, atât autohtoni, cât și străini. Constatăm din start un minus de circa 400.000 de suflete față de informațiile anterioare privind populația transilvană la 1848. Primul recensământ postrevoluționar a consemnat preponderența indiscutabilă a românilor (1.225.619 locuitori, adică 59,4%). Nu întâmplător s-au înregistrat ca etnii aparte maghiarii (358.693 locuitori, adică 17,3%) și secuii (182.456 locuitori, adică 8,8%), sașii (176.236 locuitori,

²² *Статистическое обозрение Австрийской Империи* (Statistical Data regarding the Austrian Empire), in „Военный Журнал” („Military Journal”), revistă editată de comitetul științific militar cu acordul țarului, limba rusă, Sankt Petersburg, nr. III, 1849, p. 144-161, cu traducere în română în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. I – *Descrieri generale și militare*, 2012, doc. 2, p. 118, 132.

²³ *Austria și Principatele de la Dunăre*, reproducere în română după „Wiener Zeitung” de „Organul luminărei”, redactor-șef Timotei Cipariu, tipografia seminarului greco-catolic, Blaj, nr. LXX din 28 aprilie 1848, p. 393-395; republicat în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. I – *Descrieri generale și militare*, 2012, doc. 1, p. 107, 111. În articolul din „Wiener Zeitung” se vorbește despre 2 milioane și, în nota traducătorului român și a editorului „Organului luminărei” din Blaj, despre 3 milioane de români locuitori în Ungaria, Transilvania și Bucovina.

²⁴ Vezi nota 7, doc. 3, p. 142, 153.

²⁵ Vezi nota 22, doc. 2, p. 117, 131.

²⁶ Vezi nota 7, doc. 3, p. 142, 153.

²⁷ *Walachen Brüder!*, proclamație românească din aprilie 1848, în traducere germană de epocă, în Arhiva de Război (Kriegsarchiv) din Viena, Militär-Kanzlei, 2. k.k. Kriegs-Ministerium Präsidialbüro IS 1, publicată în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. II – *Correspondență și rapoarte militare*, 2013, doc. 21, p. 41-42. Aici se specifică, în mod eronat, că cei 1,3 milioane români ardeleni ar reprezenta o treime din populația țării, astfel Transilvania ar fi trebuit să aibă 3,9 milioane locuitori.

adică 8,5%) și germanii (6.220 locuitori, adică 0,3%)²⁸. Această împărțire reflectă modul de abordare vetust al oficialităților, corespunzător unei ordini politice perimate, bazată pe sistemul 3+4. Evreii (15.606 locuitori, adică 0,8%), armenii (7.687 locuitori, adică 0,4%) și țiganii (78.884 locuitori, adică 3,8%) apar înregistrați separat ca naționalități distincte, spre deosebire de recensământul maghiar din 1869, când au fost incluși fie la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară (evreii și armenii), fie la alții (țiganii)²⁹.

În rândul românilor din Ardeal situația optimă o dețineau, neîndoind, grănicerii celor două regimente românești de graniță, nr. 1 cu sediul la Orlat și nr. 2 cu sediul la Năsăud. Regimentul menționat la urmă era compus, de pildă, din 44 de comune grănicerești, cu locuitori majoritar greco-catolici. La 1830, populația comunelor grănicerești ale regimentului nr. 2 era de 34.875 locuitori, iar în 1850 de 39.092 locuitori.³⁰ Desigur, proporțional cei 40.000 de grăniceri români de la Năsăud, care se bucurau de bunăstare, recunoaștere națională și confesională, constituiau abia (circa) 2,5% din ansamblul românilor trăitori în Ardeal! În ce privește primul regiment grăniceresc românesc³¹, la recensământul din 1850 acesta avea 64 de localități componente, cu o populație de circa 45.000 de suflete, în majoritate absolută români și în proporție de 75% greco-catolici. În 1851, toate regimentele grănicerești din Transilvania, deci și cele două regimente românești, au fost desființate și transformate în regimente de linie ale armatei regulate habsburgice.

Românilor din Transilvania li se adăugau, într-o pondere greu de apreciat numeric, românii din regatul Ungariei, ca parte componentă a Monarhiei Habsburgice. Dacă maghiarii din Ungaria propriu-zisă reprezentau doar o treime din populație³², românii locuiau îndeosebi în zonele din vestul și nordul Transilvaniei, în comitatele Arad, Bihor, Sătmar, Maramureș.

5.2. Bucovina era înglobată Galiției austriece. La 1844, existau în Bucovina 209.854 români, conform lui J.A. Vaillant.³³ În 1848, la un total de 377.571 locuitori, aici trăiau 209.293 români, 108.907 ruteni și huțuli și 59.381 alte naționalități, precum germani, evrei, polonezi, armeni ș.a.³⁴ Așadar, populația

²⁸ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, Edit. Staff, 1996, p. 12.

²⁹ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 ...*, p. 196.

³⁰ Idem, *Demographic Aspects in the 2nd Romanian Frontier Guard Regiment (19th century)*, în vol. *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact / Granița militară austriacă. Impactul ei politic și cultural*, editori: Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, Muzeul de Istorie din Bistrița-Năsăud, Iași, Edit. „Glasul Bucovinei”, 1994, p. 41.

³¹ Date statistice despre primul regiment românesc de graniță de la Orlat, de la înființare (1766) până la desființare (1851), cu o privire specială asupra localităților districtului Făgăraș, în vol. Constantin Băjenaru, *Țara Făgărașului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Edit. Altip, 2013, cap. „Grăniceria”, p. 175-210.

³² Vezi nota 22, doc. 2, p. 122, 136.

³³ J.A. Vaillant, *op. cit.*, p. 29.

³⁴ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, Edit. Academiei Române, 1993, p. 170.

românească de aproape 210.000 din totalul de 377.500 locuitori ai Bucovinei arată că, în ciuda colonizărilor masive practicate de austrieci în această provincie – la fel ca în Banat, românii alcătuiau 55,6% din viețuitori.

5.3. Banat. Românii își disputau cu sârbii întâietatea demografică în Banatul istoric, care – cum am văzut deja – se împărțea în Banatul austriac și Banatul turcesc.

Referitor la populația românească a Banatului sud-dunărean, datele demografice sunt, de obicei, excluse din circuitul științific. Dovada existenței în secolul al XIX-lea a românilor bănățeni trăind în nord-estul Principatului Serbiei și în nord-vestul Pașalâcului Vidinului o constituie, indubitabil, prezența astăzi în Valea Timocului, ca și în zona orașelor Negotin (Serbia) și Vidin (Bulgaria), a unei consistente mase românești de până la o jumătate de milion de vorbitori de limbă română, declarați români sau vlahi. Și în zilele noastre, timocenii au rămas „cei mai uitați dintre români”, după formula celui care a fost portavocea lor, Gheorghe Zbucea.³⁵ Istoricul amintit atrage însă atenția că, din 1833, românii din stânga râului Timoc au fost cuprinși în statul autonom sârbesc sub suzeranitate otomană, în județele Craina, Timoc, Požarevac și Morava, iar la 1846 ei însumau 97.215 persoane.³⁶

Banatul austriac cuprindea granița militară și Banatul provincial. În cadrul graniței militare bănățene (cu o populație de 243.923 locuitori la începutul anului 1848³⁷, alcătuind cele trei regimente: iliro-, germano- și româno-bănățean), un rol considerabil le-a revenit grănicerilor români din Banat.³⁸ Înființat de habsburgi mai întâi ca regimentul româno-ilir (1769-1775) cu sediul la Biserica-Albă, regimentul româno-bănățean de graniță a funcționat în perioada 1838-1871, având sediul la Caransebeș.³⁹ Date specifice referitoare la populația regimentului româno-bănățean de graniță nu au fost prelucrate încă, din câte cunoaștem.

³⁵ Excepționale contribuții istorice a oferit Gheorghe Zbucea, care a semnalat fenomenul declanșat în Iugoslavia socialistă după 1965, de vlahizare a *românilor din dreapta Dunării*, cu un cortegiu de consecințe nefaste. Gheorghe Zbucea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică sec. XVIII-XX*, Edit. Biblioteca Bucureștilor, București, 1999.

³⁶ Apud N.M. Popp, *Craina, o verigă a spațiului etnic românesc*, „Revista Geografică Română”, an 4, nr. 2-3, 1941, p. 137, citat de Gheorghe Zbucea, *Românii din dreapta Dunării [1821-1848]*, *Istoria românilor*, vol. VII, tom I – „Constituirea României moderne (1821-1878)”, coord. Dan Berindei, București, Edit. Enciclopedică, 2003, p. 228.

³⁷ Conform unei surse rusești din 1849, care oferea statistica Imperiului austriac. Despre granița militară austriacă, vezi nota 7, doc. 3, p. 116, 124-126, 130, 139-141.

³⁸ Despre rolul economic și statutul social al grănicerilor români din Banat, vezi Rudolf Gräf, *Einige Betrachtungen zur wirtschaftlichen Lage in der Rumänisch-Banater Militärgrenze am Anfang des 19. Jh.*, în vol. *The Austrian Military Border* (vezi nota 30), 1994, p. 55-65.

³⁹ Un scurt istoric al graniței bănățene românești, a fost realizat de Sebastian Ștefănuță, *Granița și grănicerii bănățeni – o abordare socio-istorică*, „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXI, București, nr. 1-2, 2010, p. 132-137.

La 1848, aproape o jumătate de milion de români formau două treimi din populația Banatului provincial sau comitatens⁴⁰, care era preponderent românesc în comitatele Caraș și Timiș.⁴¹ La finele lui 1849, Banatul provincial a fost încorporat în noua formațiune a Voivodinei Sârbești și Banatului Timișan, care avea o suprafață de 557,5 mile² (32.090 km²).⁴²

O statistică oficială, publicată la Viena în 1850, oglindea „Tabloul populației din Voivodina Sârbească și Banatul Timișan”, la crearea acestei unități statale-administrative la finele anului 1849. Provincia autonomă a Voivodinei Sârbești și a Banatului Timișan a fost organizată în cinci comitate: Sirmia, Bačka, Torontal, Timiș, Caraș. Statistica reflecta situația demografică din comitatele bănățene: a) după limbile vorbite de sârbi, germani, slovaci și ruteni, bulgari, maghiari, români și greci, evrei – deci după naționalitate; b) conform religiei, cuprinzându-i pe ortodocși, greco-catolici, romano-catolici, reformați, evanghelici și israeliți; c) după parohii ortodoxe și catolice, respectiv pastorate reformate; d) după localități, adică orașe, târguri, sate, predii, conform limbii.

Noua unitate administrativ-teritorială număra un total de 1.525.210 suflete. Dintre acestea, 436.470 erau sârbi, 334.330 germani, 19.308 slovaci și ruteni, 23.900 bulgari, 205.805 maghiari, 465.890 români și greci⁴³, 13.270 evrei. Rezultă că românii alcătuiau aproape o treime din populația noii formațiuni geografico-politice, constituind majoritatea absolută sau două treimi din locuitorii comitatelor Caraș (200.910 români și greci din 325.410 locuitori) și Timiș (199.360 români și

⁴⁰ Banatul comitatens cuprindea 3 comitate: Caraș, Timiș și Torontal, și a existat în perioada 1779-1849, fiind încadrat Regatului Ungariei, ca parte constitutivă a Imperiului austriac. Vasile Zaberca, *The Repealing of the Confines Regiments in the Banat (Romania). Political, Administrative and Social Realities*, în vol. *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*, 1994, p. 100.

⁴¹ *Uebersicht der Bevölkerung in der Woiwodschafft Serbien und Temeser Banat*, limba germană, tipăritură, Carl Gerold und Sohn, [Viena, 1850], în: Arhiva Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Fond 1848, cutia 9, doc. 75, xerox: 24.948, publicat în vol. *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. I – *Descrieri generale și militare*, 2012, doc. 9, p. 227-229.

⁴² Vezi nota 8, doc. 8, p. 214, 218.

⁴³ Prin greci trebuie înțeleși aromânii, care după distrugerea bogatului oraș aromânesc Moscopole (1788) se refugiaseră în masă în Principatul Serbiei și la Belgrad, în sudul Ungariei și la Budapesta, ba chiar la Viena. În epoca sa de aur, pe la 1760, cel mai însemnat centru al aromânilor, Moscopole, avea peste 60.000 de locuitori, fiind al doilea mare oraș din Balcani, după Constantinopol. Despre aromânii din Balcani, pe care i-a vizitat în 1854, Dimitrie Bolintineanu scria că ei constituie un „popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tesalia, Epir și alte locuri”. Cu extremă luciditate, Bolintineanu nota în cartea sa, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora* (1863), următoarele: „Românii din Macedonia nu sunt greci, sunt români; trebuie să fie români; nu este ideea noastră de a-i uni cu noi, căci suntem depărtați de dânșii; nu este ideea noastră de a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale. [...] Ceea ce credem noi că toți acești români ar trebui să facă este de a-și păstra cu sfințenie limba și datinile române, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează.” Cât de actual este acest îndemn! Apud Gheorghe Zbughea, *Românii din dreapta Dunării* [1849-1878], în vol. *Istoria românilor*, vol. VII, tom I – „Constituirea României moderne (1821-1878)”, coord. Dan Berindei, Edit. Enciclopedică, București, 2003, p. 799.

greci din 330.120 locuitori), și numărând aproape 65.000 locuitori în comitatele Torontal și Bačka. În schimb sârbii, cărora li se atribuiseră întregul teritoriu al Voivodinei și Banatului, nu depășeau o treime din populație (436.470 din 1.525.514), fiind cu 29.000 mai puțini decât românii (465.890).

Raportul era și mai zdrobitor în ce privește numărul localităților, conform limbii vorbite de locuitori, deoarece a) sârbii aveau 125 localități, dintre care: 14 târguri, 101 sate, 10 predii; b) germanii 106 localități, dintre care: 18 târguri, 81 sate, 7 predii; c) slovacii și rutenii fiecare câte o singură localitate; d) bulgarii 8 localități, dintre care 7 sate și un târgușor; e) ungurii 74 de localități, între care 5 târguri, 16 sate, 53 de predii; pe când f) românii dețineau și aici majoritatea absolută, cu un număr de 331 de așezări, dintre care 4 târguri și 4 predii în comitatul Carașului, restul fiind 323 sate (17 în Torontal, 102 în Timiș, 204 în Caraș).⁴⁴

5.4. Principatele Române Muntenia și Moldova. Din punct de vedere național, cea mai bună situație o aveau cei 2,5 milioane de români din Muntenia și cei 1,5 milioane de români din Moldova. Evaluarea cifrică (ce aparținea ziarului „Wiener Zeitung”, fiind preluată la 28 aprilie 1848 de „Organul luminării” din Blaj⁴⁵) era corectă, fiind demonstrată de datele statistice ale cataografiilor anterioare anilor 1848-1850, prezentate de Neculai Suțu și Teodor Codrescu.

Félix Colson surprindea evoluția populației celor două Principate Române la 1831 și 1838/1839⁴⁶, astfel:

<i>Populația Principatelor Române (nr. locuitori)</i>			
Principatul	1831	1838	1839
Moldova	1.267.000	1.419.105	-
Muntenia	2.032.362	-	2.402.027
Total	3.299.362	3.821.132	

Autorul menționa, între sursele folosite, statistica rusească din 1831 pentru Moldova, dar utiliza probabil și date preluate din cataografiile regulamentare.

La fel ca și Colson, în 1844 profesorul Vaillant trata comparativ populația Valahiei de 2.324.484 suflete (cu aproape 75.000 mai puține decât la Colson în 1839) și a Moldovei de 1.254.447 suflete (cu 165.000 mai puține decât la același Colson în 1838). Vaillant îi numea pe români „populația romană din Dacia” (population romane en Dacie), iar între străini îi amintea pe sași (le Flamand et le Saxon), lipoveni, ruși, unguri, țigani, indicând numărul străinilor din cele două principate (578.931).⁴⁷

Scăzând numărul străinilor din populația totală de 3.578.931 de locuitori, se poate vedea cu ochiul liber că cei 3 milioane de români din cele două țări

⁴⁴ Vezi nota 39, doc. 9, p. 32-33, 69-70, 227-231.

⁴⁵ Vezi nota 23, doc. 1, p. 107.

⁴⁶ Félix Colson, *op. cit.*, p. 12.

⁴⁷ J.A. Vaillant, *op. cit.*, p. 29-30.

extracarpatică alcătuiau mai mult de 5/6 (83,82%), pe când neromânii mai puțin de 1/6 (16,18%) din populația Principatelor Române.

Notițele statistice asupra Moldovei conțin informații prețioase, demne de încredere. Preluând datele publicate în almanahul „Albinei Românești” din anul 1848, Neculai Suțu atribuia Munteniei, pe care o numea România, o suprafață de 1.200 mile² sau 3.333 leghe² și o populație de 2.500.000, ceea ce înseamnă o densitate de 2.087 locuitori pe o milă² sau 750 locuitori pe leghe². În schimb, din catagrafia întocmită pe perioada 1846-1852 reieșea că Principatul Moldovei, cu o întindere de 1907 leghe², număra 1.462.105 locuitori.⁴⁸

5.5. Basarabia. Să nu-i uităm pe românii din Imperiul Rus, cu cea mai nefericită soartă națională. Deși nu deținem date din 1848 despre situația demografică a românilor oblastiei Basarabia, putem afirma cu certitudine că jumătatea mare a Principatului Moldovei înglobată de țariști în 1812 avea o majoritate absolută a populației alcătuită din români, cu toate că rușii apelasera la metode extreme de răsturnare a echilibrului demografic: strămutarea românilor și colonizarea străinilor.

„Încă din momentul anexării, mai exact cu câțiva ani înainte, autoritățile țariste au inițiat o amplă colonizare a Basarabiei, în special a zonelor din sud. În același timp s-a urmărit și dislocarea masei mari de populație românească prin transferarea câtorva sute de mii de moldoveni în alte zone ale imperiului” (Ramona Preja)⁴⁹. De mare amploare au fost colonizările cu bulgari, germani, evrei și găgăuzi; o pondere mai mică au avut coloniștii elvețieni, francezi, greci și polonezi. Încă din secolul al XVII-lea ruteni (rusini) din Volânia sosiseră în Basarabia.

Comparațiile de mai jos circumscriu realitatea demografică a Basarabiei pe o perioadă mai amplă. La 1812, în momentul anexării, din întreaga populație a Basarabiei (45.630 km²) de 428.630 locuitori, 80% erau români – adică 342.904 suflete. Recensământul rus din 1816-1817 stabilea că totalul populației Basarabiei era de aproximativ 500.000 de persoane, circa 420.000 de locuitori fiind menționați ca români (86%). Populația Basarabiei a crescut într-un ritm mult mai ridicat, în comparație cu cea din celelalte teritorii ale Imperiului Țarist, ajungând să numere în 1856 peste 990.000 de locuitori.⁵⁰

Conform altor date statistice, în 1816, sub guvernatorul Bahmanief, în Basarabia existau 490.000 de locuitori, din care 460.000 erau români și 30.000 străini. Pe la 1850, căpitanul de stat major Sasciuc a fost însărcinat de autoritățile țariste cu redactarea materialului statistic al Basarabiei. La 1871 numărul românilor a crescut la 692.000 de

⁴⁸ Neculai Suțu, *op. cit.*, p. 56-57, și adenda IX a lui Teodor Codrescu, p. 185.

⁴⁹ Ramona Preja, *Aspecte ale anexării Basarabiei în Imperiul țarist în 1812 și determinări asupra culturii, limbii și învățământului în arealul românesc dintre Prut și Nistru*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LII, 2013, p. 20.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 17-26.

suflete din totalul populației țării de 995.150⁵¹, ceea ce ar însemna un procent de 69,53% români.

Dacă în 1844, J.A. Vaillant găsea în Basarabia 462.387 români⁵², pentru anii 1856-1863, August Treboniu Laurian avansa cifre destul de neconcordante cu restul datelor deținute: 600.000 de români și 450.00 de neromâni formau populația țării de 1.050.000 locuitori⁵³, adică procentul românilor basarabeni ar fi fost de numai 57,14%.

6. CONCLUZII

6.1. Comparații statistice. Să urmărim, în concluzie, tabelul din 1844 al citatului J.A. Vaillant, care adaugă, la populația Munteniei și Moldovei, situația numerică a românilor din celelalte teritorii românești: Transilvania, Banatul, Bucovina și Basarabia, reunite de profesorul francez sub numele comun de „Dacia” (Dacie):

„Muntenia	2.324.484
Moldova	1.254.447
1. Români din Ardeal	969.024
2. - // - Banat	475.000
3. - // - districtul Făgăraș	
4. - // - episcopiile de Horez și Ungrovlahia	562.867
5. - // - Bucovina	209.854
6. - // - Basarabia	462.387

Populația totală de	6.258.063 –
Din care se scade nr. străinilor din Principate	578.931

Nr. total de români	5.679.132” ⁵⁴

Folosindu-ne de datele pe care le-am prezentat în lucrarea de față, am încercat să întocmim o statistică a românilor la mijlocul veacului al XIX-lea, luând în considerare însă numai valorile minime ale populației, nu și valorile maxime de care dispunem. De asemenea, excludem din calcul teritoriile locuite de români, dar cu situație demografică necunoscută. Însumat, *numărul minim* se apropia de 6 milioane și jumătate de români trăitori în Imperiul Austriac, Imperiul Otoman și Imperiul Rus la 1848-1850:

⁵¹ *Să ne cunoaștem... Trecutul Basarabiei*, articol publicat în ziarul „Turda”, an I, Turda, nr. 28 din 20 iulie 1924, p. 1-2.

⁵² J.A. Vaillant, *op. cit.*, p. 29.

⁵³ August Treboniu Laurian, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁴ J.A. Vaillant, *op. cit.*, p. 29.

<i>Teritoriu</i>		<i>Români (nr. minim)</i>	<i>An</i>	<i>Sursă</i>
Imperiul Habsburgic	Transilvania cu Partium	1.225.619	1850	Recensământul austriac
	Bucovina	209.293	1848	Mihai Iacobescu, 1993
	Maramureș	-	-	
	Crișana	-	-	
	Banatul Timișan	465.890	1850	Tipăritură oficială, Viena, 1850
	Granița militară austriacă – Regimentul româno-bănățean	-	-	-
Imperiul Otoman	Serbia – Timoc	97.215	1846	N.M. Popp, 1941
	Pașalâcul de la Vidin	-	-	-
	Muntenia		1848	Neculai Suțu, 1852
	Moldova	2.500.000	1851	Neculai Suțu, 1852
		1.500.000		
Imperiul Țarist	Basarabia	462.387	1844	J.A. Vaillant, 1844
<i>Total</i>		<i>6.460.965</i>	<i>circa</i>	<i>1848-1850</i>

În iulie 1849, revoluționarul român Nicolae Bălcescu făcea referire la 8 milioane de conaționali, înțelegând prin aceasta „toți românii”⁵⁵, ceea ce poate fi considerat un *număr maxim*.

În final, nu putem omite totuși tabloul lui August Treboniu Laurian.⁵⁶ Acesta prezintă situația demografică după Tratatul de Pace de la Paris din 18/30 martie 1856, când Moldovei i s-a înapoiat teritoriul din sudul Basarabiei numit Bugeac, cu o suprafață de 160 mile² și o populație de 230.000 de locuitori. Am intervenit prin aproximarea numărului românilor și neromânilor din Bugeac, în funcție de procentul alocat de Laurian acestora în Basarabia (57% români, 43% neromâni). Intervenția noastră am semnalat-o în paranteză dreaptă: [130.000] de români și [100.000] neromâni în Bugeac.

⁵⁵ Cluj, 20 [?] iulie 1849, scrisoarea lui Nicolae Bălcescu către generalul Józef Bem, limba franceză, în Arhiva Istoric-Militară din Moscova, Fond 846, opis 16, dosar 5349, p. 263-264, copie, publicată în *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare*. Vol. II – *Correspondență și rapoarte militare*, 2013, doc. 95, p. 227-228.

⁵⁶ August Treboniu Laurian, *op. cit.*, p. 57.

Țări Române	Mile pătrate	1856		
		Români	Neromâni	Locuitori
Muntenia	1.350	2.700.000	300.000	3.000.000
Moldova	800	1.050.000	450.000	1.500.000
[Bugeac]	160	[130.000]	[100.000]	230.000
Basarabia	860	600.000	450.000	1.050.000
Bucovina	250	250.000	250.000	500.000
Transilvania	1.100	1.500.000	900.000	2.400.000
Maramureș	300	300.000	300.000	600.000
Crișana	560	600.000	600.000	1.200.000
Banat	500	600.000	600.000	1.200.000
	5.880	7.600.000	3.850.000	11.450.000

6.2. Limitele izvoarelor statistice. Datele furnizate de recensămintele austriece, rusești și românești nu sunt unitare, ceea ce determină multe estimări, interpolări și interpretări. De exemplu, statisticienii maghiari privesc cu scepticism rezultatele înregistrate de recensământul imperial la 1850 în privința naționalității deoarece, în opinia lor, guvernul austriac a consemnat la nivelul Transilvaniei o valoare mai mică decât cea reală.⁵⁷ Și izvoarele noastre pașoptiste par a confirma această constatare.

S-a mai pus în discuție corectitudinea informațiilor oferite de sursele statistice oficiale. Unii cercetători estimează gradul de eroare la mai puțin de 5% din populația reală⁵⁸, alții apreciază că 5-6% din populația transilvană a rămas neconscrisă⁵⁹. Fenomenul este explicat prin aceea că, temându-se de represaliile de după anii 1848-1849, mulți locuitori au stat ascunși sau au emigrat în Moldova și Țara Românească. Pierderile umane suferite în cursul războiului civil și național din Transilvania nu pot fi omise, dar nici nu pot fi stabilite cu exactitate; evaluările maxime ale numărului de decedați vorbesc despre 40.000 de români și tot atâția maghiari.

Opinii mult mai pesimiste se referă la teritoriile de dincolo de Carpați. Aici sistemul fiscal nu era doar complicat, ci și apăsător, iar rigurozitatea funcționarilor lăsa multe de dorit. Nu se cunoaște proporția celor care s-au sustras catagrafierii, însă numărul lor a fost relativ mare. George Retegan și I. Donat⁶⁰ apreciază că la 1838 nu au fost recenzați aproximativ 25% din locuitorii Valahiei. În cuvintele Venerei Achim: „Evaziunea fiscală datorată subînregistrării era enormă.”⁶¹

⁵⁷ Varga E. Árpád, *Recensăminte ale populației pe teritoriul Transilvaniei în perioada 1850-1910*, în vol. cit., p. 697.

⁵⁸ Liviu Moldovan, *Recensământul populației transilvănene din 1850-1851*, „Marisia. Studii și materiale”, XI-XII, 1981-1982, p. 140; Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*, 1996, p. 11.

⁵⁹ Varga E. Árpád, *op. cit.*, p. 695.

⁶⁰ I. Donat, G. Retegan, *La Valachie en 1838 (d'après une source statistique inédite)*, „Revue Roumaine d'Histoire”, tom IV, nr. 5, 1965, p. 925.

⁶¹ Venera Achim, *op. cit.*, p. 101-102.

Limitele izvoarelor statistice au fost scoase la lumină și în epocă, tocmai de un reprezentant de vază al stăpânirii moldave, cum a fost prințul Neculai Suțu. Economistul moldovean recunoștea cu probitate: „În Moldova nedeplinătatea lucrărilor catagrafice încurăjază întrebuițarea osebitelor mijloace de a scăpa de înscriere. De o parte, favorul sau interesul personal al amploaiților la prescrierea [înscrierea] dajnicilor face de se dosesec o mulțime de birnici; de alta, fiii familiilor de ori și ce vrâstă ar fi, nu se înscriu înainte de însurătoare, ba încă și nici când se căsătoresc în răstimpul unei catagrafii până la alta.”⁶²

Nici informațiile preluate din documentele și ziarele epocii nu trebuie considerate în mod absolut. Suntem conștiente că abordăm o problematică extrem de sensibilă, date fiind fluctuațiile statistice oferite de izvoarele istorice preluate uneori la mâna a doua sau a treia, dar mai ales controversese și disputele iscate pe marginea lor.

Cifrele care fac referire la români pot fi evaluate ca un *minimum minimorum*. Evoluția demografică ascendentă a românilor devenise, la jumătatea secolului al XIX-lea, o problemă, o amenințare chiar, atât pentru imperialii habsburgi și țariști, cât și pentru ungurii dominanți politic în Transilvania, Ungaria și parte din Banat.

6.3. Numele etnic al românilor. Până la înfrângerea revoluției pașoptiste, atât habsburgii, cât și țariștii au folosit cu consecvență denumirea de „valahi” pentru a-i desemna pe români, indiferent de țara locuită de aceștia, fie ei trăitori în Ardeal, Banat, Bucovina, Muntenia, Moldova sau Basarabia.⁶³ Însă după 1849, sursele străine, și în special cele imperiale, au început să înlocuiască exonimul de „valahi” cu endonimul de „români”, „Romanen”, „Румыны” sau „Ромуны”, ceea ce înseamnă că războiul național a fost câștigat cel puțin pe acest tărâm.

Românii ardeleni, care deja la marea adunare națională de la Blaj din mai 1848 ceruseră expres să se renunțe la denumirea jignitoare de „valahi”⁶⁴, și-au impus autodenominația prin botezul de foc al revoluției. Așa vedem, de pildă, în

⁶² Neculai Suțu, *op. cit.*, p. 56.

⁶³ În *Armatele imperiale austro-ruse și românii la 1848-1849. Documente militare / The Imperial Austro-Russian Armies and the Romanians in the Years 1848-1849. Military Documents*, vol. I – *Descrieri generale și militare / General and Military Descriptions*, și vol. II – *Correspondență și rapoarte militare / Military Reports and Correspondence*, ediție critică coordonată de Ela Cosma, editori Ela Cosma, Daniela Deteșan, Angela Stîcalin-Colin, Tatiana Onilov, traduceri în engleză de Horia Cosma, Edit. Argonaut – Cluj-Napoca (România), Symphologic Publishing – Gatineau (Canada), 2012 și 2013, am tradus intenționat „Wlachen” / „Walachen” și „Влахи” / „Валахи” prin „vlahi” sau „valahi”, iar nu „români” sau „munteni”, tocmai pentru a sublinia identitatea de conținut a termenilor, ieri ca și astăzi. Vezi *ibidem*, doc. 3, 21, 22, 25-27 ș.a.

⁶⁴ De fapt, este Alexandru Sterca-Șuluțiu, vicarul greco-catolic de Șimleul Silvaniei, cel care în data de 17 mai 1848 a cuvântat în fața adunării naționale de la Blaj, cerând ca românii să fie numiți „români”, odată cu ștergerea numirii rușinoase de „oláh” și „Walach”. Alexandru Papiu-Ilarian, *Istori'a Romanilor din Daci'a Superiore*, tomul II, *Evenimentele Romanilor la a. 1848 pene la adunarea din 15./3. maiu inclusive*, cu literele lui C. Gerold și Fiiu, Viena, 1852, p. 245, 294-295.

prima culegere de documente pașoptiste, apărută la Viena în 1850, intitulată chiar *Die Romanen der österreichischen Monarchie* (Românii monarhiei austriece).⁶⁵ Autoritățile habsburgice au acceptat, prin forța împrejurărilor, modificarea numelui românilor.

Consultând șematismele militare aflate în Arhiva de război (Kriegsarchiv) din fosta capitală a Imperiului habsburgic, am observat că la 1849 s-a modificat vechea denumire a celor două regimente românești de graniță din Transilvania și a celui din Banat, după cum urmează: „Erstes Walachen Grenz-Regiment” a devenit „Erstes Romanen”, „Zweites Walachen” s-a transformat în „Zweites Romanen”, iar „Walachisch Banatisches [Grenz Regiment]” în „Romanisch Banater”.⁶⁶ Cea din urmă a rămas titulatura oficială a regimentelor românești de graniță până la desființarea lor, în 1851 (cele două transilvănene), respectiv în 1872 (cel româno-bănățean).

În orice caz, cel puțin autoritățile austriece au folosit oficial denumirea de „români” pentru a-i desemna pe locuitorii majoritari din Transilvania, cu un deceniu înainte de formarea statului român modern prin unirea Principatelor Române (1859).

⁶⁵ *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, zweites Heft & drittes Heft, Druck von Carl Gerold und Sohn, Viena, 1850-1851.

⁶⁶ Arhiva de Război (Kriegsarchiv) din Viena, *Armee Schemata Bücher*, vol. 68, *Jahre 1843-1849*, No. 16 (1761) Erstes Walachen, 1849 Erstes Romanen, p. 149; No. 17 (1762) Erstes Walachen, 1849 Erstes Romanen, p. 151; No. 13 (1767) Walachisch Banatisches, 1849 Romanisch Banater, p. 153.